

Din ve İlim İlişkisi

ŞADİ EREN

Prof. Dr. | Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Özet: Din ve ilim, insan hayatının en büyük realitelerindedir. Bu ikisi bazen paralel gitmiş, bazen da birbirinden ayrı kalmışlar, hatta çatışmışlardır. Özellikle Hıristiyanlık, ciddi anlamda din-ilim çatışmalarının yaşandığı bir din olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde Hıristiyan Batı dünyasıyla yaşanan yakın ilişkiler ülkemizde de "din-ilim çatışması" konusunu gündeme getirmiştir. Günümüzde de konu çeşitli yönleriyle ele alınmaya devam etmektedir. Bu çalışmada, "din-ilim çatışması" konusu, özellikle Hıristiyanlık ve İslam Dinleri açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, ilim, Hıristiyanlık, İslam, skolastik, dogmatizm, laiklik, felsefe, akıl, aydınlanma.

Giriş

Din-ilim çatışması ifadesi, özellikle Avrupa'daki rönesans ve reform hareketlerinden sonra sıkça kullanılan bir kavram olmuştur. Ancak "din -ilim çatışması" denildiğinde, her şeyden önce "hangi din" diye sorulması gerekir. Zira genel manada dine karşı yapılan tenkit ve hücumlar Batı menşeli olduğu gibi, tenkide muhatap olan din de Hıristiyanlıktır.¹ Ortaçağ Hıristiyan dünyasının karakteristik bir vasfı, iman-akıl çatışmasıdır.² Bir tarafta kilisenin "doğru" şeklinde takdim ettiği şeyler, diğer tarafta ise bu "doğru"larla çatışan ilmi gerçekler vardır. Konuyu daha iyi anlamak için, o dönemdeki Hıristiyan dünyasının felsefi görünümüne bakmak yerinde olacaktır.

Ortaçağ Hıristiyan felsefesine "skolastik felsefe" adı verilir. Skolastik felsefe, latince "schola" (okul) sözünden gelme bir Hıristiyanlık okul felsefesidir. Bu felsefe, Hıristiyan din adamlarını yetiştiren manastır ve katedral okullarında gelişmiştir. Düşüncenin önünü açmak için değil, öğrenmek ve öğretmek için işlenmiş, sistematize edilmiş bir teolojidir.³ Bu teolojinin özünde kilise denetiminde okullar açılıp Hıristiyanlık esaslarının tek taraflı olarak verilmesi vardır ve nasslara (dogma) körü körüne bir bağlılık söz konusudur.⁴ Bu felsefede doğrular önceden bellidir, "anlayayım diye inanıyorum" görüşü hâkimdir.⁵ Skolastik felsefe, akli (felsefeyi) vahyin doğrularına uygulayarak inanç konularını olabildiği kadar kavranılır yapmaya çalışır. Ayrıca, vahye akıl canibinden ileri sürülmüş itirazları karşılamaya gayret eder.

1. Hıristiyanlıkta Din-İlim Çatışması

Hıristiyanlık, menşei itibariyle ilâhi bir din olmakla beraber,

¹ Necip Taylan, *İlim-Din İlişkileri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, s. 356.

² Paul Janet ve Gabriel Seailles, *Metalib ve Mezahib*, çev. M. Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul 1978, s. 39.

³ Macit Gökberk, *Felsefe Taribi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, s. 157.

⁴ Mübahat Türker, *Felsefeye Giriş*, TTK Yayınları, Ankara 1985, s. 57.

⁵ Gökberk, *Felsefe Taribi*, s. 158.

zamanla beşeri bir din görünümü kendisine hâkim olmuştur. Mesele, Allah'ın kulu ve elçisi olan Hz. İsa, İznik Konsili'nden sonra "Allah'ın oğlu" olarak kabul edilmiş ve daha bunun gibi dinde nice değişiklikler yapılmıştır. Dolayısıyla, böyle bir dinde, ilme ve akla aykırı şeylerin bulunması son derece doğal görülmelidir. Hıristiyanlar, kilisenin dogmalarıyla çatışan ilmi gerçekleri savunanlara karşı, Adnan Adıvar'a göre ya Kutsal Kitaba ya da akla aykırı olduğunu söylerler, bunların olmadığı durumlarda ise uzlaşmaya çalışırlar.⁶ 390'da İskenderiye'de 400.000 cilt kitap, piskopos Theophilos'un emriyle yaktırılır. Bundan yirmibeş yıl sonra, ünlü astronom Theon'un kızı matematikçi Hypatia (ö. 415), başpiskopos Kyril'in kışkırtmasıyla İskenderiye'de halk tarafından öldürülür.⁷

İngiliz yazarların, "Rönesans'tan önce Rönesans açan bir bilgin" diye nitelendirdikleri Roger Bacon (13. yy) skolastiğe ilk darbeyi vuranlardandır. Bir gün Oxford'da birkaç bilimsel deney yapmak istediğinde, Oxford'un bütün hoca ve öğrencileri ayaklanır. Papazlar, keşişler, öğrenciler, Oxford'un sokaklarında Bacon aleyhinde protesto gösterileri yaptılar. Neticede Bacon sürgüne gönderilir ve onbeş yıl hapiste kalır. "Occamlı'nın usturası" adı verilen tenkitleriyle meşhur bir düşünür olan Occamlı William (ö. 1347), pek çok felsefi kavrama savaş açar. Dersleri kiliseyi rahatsız ettiğinden, 1473'de Paris Üniversitesi, onun görüşlerinin okutulmasını yasaklar.⁸

Galileo, yaptığı araştırmalarla Batlamyus nazariyesini çürütür. Merkezde dünya değil güneşin olduğunu, güneşin dünya etrafında değil, dünyanın güneş etrafında döndüğünü söyler. Onun bu fikirleri, kilisenin hoşuna gitmediğinden Galileo'yu Engisizyon Mahkemesine sevk ederler. Mahkeme, güneşin evrenin merkezi olduğunu, yerini değiştirmedeğini ve hareket etmediğini ileri süren tezin felsefi ve dini bakımdan yanlış olduğuna karar vermiştir. Galileo mah-

⁶ A. Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980, s. 189-191.

⁷ Adıvar, *Bilim ve Din*, s. 71.

⁸ Adıvar, *Bilim ve Din*, s. 104-6.

keme tarafından bilimsel keşiflerinin sonuçlarını inkar etmeye zorlanmış ve iddialarından vazgeçtiğini açıklamıştır.

Aynı dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Giordino Bruno (ö. 1600) da düşündüğünü coşku ile anlatan cesur bir insandır. Ulaştığı ilmi gerçekler kilisenin nasslarıyla çatışınca, o da Engizisyona gönderilir. Düşüncelerini geri alması istenir ve kabul etmeyince de ölüme mahkûm edilir. Ölüm fermanını bildiren yargıca şöyle der: “Ölümümü bildirirken, siz benden çok korkuyorsunuz.”⁹

Aragon’lu Michel Servetus, “Ken’an ilinin süt ve bal akan bir ülke değil, kurak ve çorak bir yer” olduğunu söyleyince, bunu kutsal kitaba aykırı bulan Calvin tarafından ölüm cezasına çarptırılır.¹⁰ Hâlbuki Calvin, reformculardan biridir ve kilisenin bir takım yanlışlarına fevran etmiş, karşı gelmiş ve yeni bir akım başlatmış bir liderdir. Reformla akla kapı aralanmakla beraber, bütünüyle açılmadığı görülmektedir. Eskiye kötüyerek gelenler, eskilerin hatalarına düşmekten kurtulamamışlardır.

Kilisenin bu tür yanlışlarına karşı, her tarafta kıpırdanmalar başlar. M. Luther (ö. 1546), 1521’de Wittenberg kilisesi kapısına papanın buyruklarına karşı 95 tezi içine alan bildirisini yapıştırarak, reform hareketlerini başlatır. Bu hareketin temeli, papa ve kilisenin emirlerinin değil, sadece kutsal kitabın bildirdiklerinin yürürlükte olacağını savunmaktan ibarettir.¹¹

2. Aydınlanma Felsefesi

18. yüzyıl Hristiyan dünyasındaki hâkim olan felsefi görüşe aydınlanma felsefesi adı verilir. Burada, aydınlanmak isteyen insan, aydınlatılacak olan ise, insan hayatının anlam ve düzenidir.¹² Skolasitik felsefe bataklığından kurtulmaya çalışan düşünürlerin bu fikirlerini, Hristiyanlık açısından haklı ve makul görebiliriz. Zira dogmalarının karakteri, ruhban sınıfının yanlış tutumu, engizisyon mah-

⁹ Adıvar, *Bilim ve Din*, s. 127; Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 229.

¹⁰ Adıvar, *Bilim ve Din*, s. III-2.

¹¹ Adıvar, *Bilim ve Din*, s. 109.

¹² Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 325.

kemelerinin insafsız kararları sebebiyle¹³ Hristiyan toplumlardaki ilim adamlarında dine karşı bir küskünlük, hatta zaman zaman düşmanlık ortaya çıkar. Aydınlanma taraftarları din yerine aklı tercih etmişlerdir. Aydınlanma, “insanın düşünce ve değerlendirmede, din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup, kendi aklı, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir.”¹⁴ Kant, aydınlanmayı “insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmayış durumundan kurtulup, aklını kendisinin kullanmaya başlaması” şeklinde tarif eder.¹⁵

Hristiyanlık dünyası, bilim çevrelerinden gelen şiddetli tenkitler karşısında felsefelerini gözden geçirme lüzumu hissederler ve bu tenkitlerden kurtulmak için çareler üretmeye başlarlar. Onlar gerçekleri iman ve kalbin bildirdiği gerçeklerle aklın ve bilimin bildirdiği gerçekler olarak iki kısma ayırmışlardır. Bu tasnife göre, artık bir bilgin hem dindar, hem bilgin olabilirdi. Böylece din ya da bilimden birini diğerinin aleyhine olacak şekilde seçmek zorunda kalmayacaktı.¹⁶ Bu konuda Yümni Sezen şu yorumu yapar:

Çatışmanın çözümünde işi iman sınırına getirip dayandırma, alışlagelen bir kolaylıktır. "Biri bilgiye, biri imana aittir" deyince kavga azalıyor. Fakat bu görünüştedir. İman ile bilgi arasındaki bağ da çoğu zaman yanlış değerlendirilmektedir. İman tamamen bilgi dışı sahaya ait değildir, bilgiyi de içine alacak şekilde bir kuşatıcılığı vardır.¹⁷

Aydınlanmanın kurucusu kabul edilen John Locke (ö. 1704) *İnsan Düşüncesi Üzerine Bir Deneme* isimli eserinde bilgi problemini ele alır. Locke'e göre, “duyulara bağlı aklı ile insan, vahyin bildirdiklerine kendi başına ulaşamaz. Vahiy, aklın üstündedir, ama akla uygundur.” Alman filozofu Wolff (ö. 1754), benzeri bir yaklaşımla şöyle der: “İnsanın aklı ile hiçbir zaman ulaşamayacak olan vahiy doğruları vardır. Bunlar akıl üstüdürler, ama akla

¹³ Taylan, *İlim-Din İlişkileri*, s. 356.

¹⁴ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 325; Türker, *Felsefeye Giriş*, s. 123.

¹⁵ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 325-6.

¹⁶ Adivar, *Bilim ve Din*, s. 253.

¹⁷ Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1988, s. 17.

aykırı değillerdir.”¹⁸ Leibniz (ö. 1716) imanla aklın birbirine zıt düşmeyeceğini ispata çalıştığı eserinde meseleye şöyle yaklaşmaktadır:

Aklı aşan şeylerle akla zıt şeyler farklıdır.(...) Akla zıt olan bir şey, mutlak manada kesin ve zorunlu hakikatlere zıttır. Aklı aşan birşey ise, sadece her vakit tecrübe yolu ile tanıyıp anladığımız şeylere zıttır. Zihnimiz bir hakikati kavrayamıyorsa, bu hakikat aklımızı aşıyor demektir.¹⁹

3. İslamiyette Din-İlim Çatışması

Her dinin kendine has hususiyetleri göz önüne alınacak olursa İslam düşünce tarihinde önemli sayılabilecek bir din-ilim çatışması gözlemlenmemektedir. Bunun da başlıca nedeni din adamları sınıfının bulunmaması ve kutsal metinlerin aşırı yorumlamaya maruz bırakılmamasıdır. Fazlurrahman’a göre, İslam’da akıl-vahiy çatışması yoktur, ancak akıl ile gelenek arasında bir çatışma olduğu, İslam tarihi için de doğrudur.²⁰

Hakiki din, ilimle beraber yürüyebilir. Üstelik ilim, insanların ufuklarını genişletmek veya dinin etrafında tabii olarak örülen hurafeleri bertaraf etmek suretiyle, dine destek olabilir. Birbirinden ayrıldığı takdirde, din insanları geri kafalılığa, ilim ise ateizme sürükler.²¹

Din-ilim meselesinde Ali Fuat Başgil, bunların çelişik olmaktan ziyade, birbirlerini tamamlayan iki alan olarak görür.²² Ali Arslan Aydın ise benzeri bir yaklaşımla, akıl ile nakil arasında bir çelişkinin bulunmadığını, daima birbirlerini destekleyen iki alan olduğunu ifade eder.²³ Burada, İslam’da din-ilim çatış-

¹⁸ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 362.

¹⁹ Wilhelm Leibniz, *İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, çev. Hüseyin Batu, MEB Yayınları, İstanbul 1986, s. 35-6.

²⁰ Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Aydın - Mehmet Dağ, Selçuk Yayınları, Ankara 1993, s. 298.

²¹ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, Nehir Yayınları, İstanbul 1987, s. 372.

²² Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1977, s. 40.

²³ Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, s. 123.

ması şeklinde gösterilen şeylerin iki mühim sebebine dikkat çekilebilir. Bunlardan ilki, vahyin muhatapları olan bazı kimse-lerin selim bir akla sahip olmayışı, ikincisi ise vahiyle bildirilen nassın açık olmayışıdır. Nassın açık olmadığı durumlarda te'vil cihetine gidilir. Tevilde ise, katiyet söz konusu olamaz. Aynı nass, başka şekillerde de anlaşılmaya müsaittir. Akıl ve nakil birbiriyle çatışma halinde olursa, şu ölçüyle hareket edilir: “Akıl ve nakil tearuz ettikleri vakitte, akıl asıl itibar ve nakil te'vil olunur. Fakat o akıl, akıl olsa gerektir.”²⁴ Burada selim aklın asıl itibar kabul edilmesi, naklin yorumlanması noktasındadır, yoksa akla uymayan naklin reddedilmesi anlamında değildir.

Bir de miraç, ahiret gibi aklımızı aşan meseleler olabilir. Bu tür meselelerde akli hakem yapıp, onun ulaşamadığı şeylere “akıl dışı” deyip inkâr cihetine gidilmemesi gerekir. Zira bir kısım gerçekler “akıl üstü” olabilir, fakat “akıl dışı” olamaz. Hamdi Yazır’a göre, İslam’da ahiret gibi bazı gerçekler tarihi vak’alar gibidir, aklen bulunamaz, nakle ve vahye ihtiyaç görülür. Bu manada bunlara “akıl üstü” demek mümkün ise de, bunlar aklen imkânsız ve birbirinin çeliştiği değildirler.²⁵

Sonuç

“Din-İlim Çatışması” konusunu, şu cümlelerle noktalamak istiyoruz: Din adamlarıyla ilim adamlarının çatışması zaman zaman görülen bir olay olmakla beraber, gerçek manada semavi bir dinin, doğru bir ilimle çatışması düşünülemez. Özellikle, son semavi din olan İslam’ın mukaddes kitabı Kur’an, gönderildiği şekliyle devam ettiği için, Kur’an’ın gerçeklerinin bilimin gerçeklerine ters düşmesi söz konusu olamaz. Zira Kur’an ve kâinat ikizdirler. Biri Allah’ın kelam sıfatının, diğeri de irade sıfatının tecellileridirler. İlimler, kâinatın sırlarını ortaya koymaya çalışır-

²⁴ Said Nursi, *Mubakemat*, Sözler Yayınları, İstanbul 1977, s. 10. Benzeri bir ifade için bkz. Şemsettin Günaltay, *Felsefe-i Ülä*, İnsan Yayınları, İstanbul 1994, s. 9

²⁵ Hamdi Yazır, Paul Janet’ten tercüme ettiği *Metalib ve Mezahib* isimli eserin 37. sayfasındaki dipnotta bu konuyu açıklar.

lar. Bu ilimler, kâinatı yaratan Zatın kelamına nasıl aykırı olabilir? Şayet aykırı bazı şeyler görülüyorsa, ya Kur'an'ı iyi anlamamışızdır, ya da ilim adına ortaya koyduğumuz sonuçların yeniden gözden geçirilmesi gerekir.

Kaynaklar

- Adivar, A. Adnan, *Bilim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.
- Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, s. 123.
- Başgil, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1977.
- Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Aydın - Mehmet Dağ, Selçuk Yayınları, Ankara 1993.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.
- Günaltay, Şemsettin, *Felsefe-i Ülä*, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.
- İzzetbegoviç, Aliya, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. Salih Şaban, Nehir Yayınları, İstanbul 1987.
- Janet, Paul ve Gabriel Seailles, *Metalib ve Mezahib*, çev. M. Hamdi Yazır, Eser Neşriyat, İstanbul 1978.
- Leibniz, Wilhelm, *İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, çev. Hüseyin Batu, MEB Yayınları, İstanbul 1986.
- Said Nursi, *Mubakemat*, Sözlere Yayınları, İstanbul 1977.
- Sezen, Yümnü, *Sosyoloji Açısından Din*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1988.
- Taylan, Necip, *İlim-Din İlişkileri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.
- Türker, Mübahat, *Felsefeye Giriş*, TTK Yayınları, Ankara 1985.

Relation of Religion and Science

ŞADİ EREN

Prof. Dr. | İğdır University, Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic Sciences

Abstract: Religion and science are two big realities of human life. Two of them sometimes have gone parallel with each other, sometimes remained separate, even conflicted. Especially Christianity has been a religion in which were seriously lived conflicts of religion and science. In the late period of Ottoman, the affiliations with Christian Western world have brought up to agenda the matter of “conflict of religion and science”. In our time, the matter has gone on to deal with from various aspects. In this paper the matter of conflict of religion and science will deal with particularly in terms of Christianity and Islam.

Keywords: Religion, science, Christianity, Islam, scholastic, dogmatism, secularism, philosophy, reason, enlightenment.